

An Analysis of Social Sacrifice Indicators according to the Quran and Determining Their Place in Iran's Education Development Plan

Javad Aghamohammad*

Received: 2018/11/14

Accepted: 2019/02/01

Abstract

This article analyzes the indicators of social sacrifice based on the Koranic instructions and provides its place in education development plan. The method of research has been descriptive analytical. The statistical components are qualitatively the literature and studies related to sacrifice and quantitatively the related documents of education development plan consisting of theories, curricula and minutes and resources (507 pages), all of which have been selected and analyzed with statistical methods. The analysis of the quantitative section was done by descriptive statistics, and to extract the indicators of social sacrifice there has been a reference to the Koran and other Islamic texts. The checklist was formed by a number of experts and its continuance was obtained with Scott (89/5) method known as consensus method among scholars. Thus 10 key indicators of social sacrifice were extracted from Islamic texts, namely martyrdom-seeking temperament, prioritizing the others to oneself, expanding sacrificial mood in the society, friendship and kindness in society, financial donations for eradicating poverty, boosting unity among people, giving priority to national interests rather than specific groups, seeking dignity, serving the community and propagating justice. It was also estimated that 901 items in the documents referred to social sacrifice, among which seeking justice in the society (228 items) and giving priority to others (16 items) have been given in the order of importance.

Keywords: Sacrifice- Social Sacrifice- Koranic Instructions- Education Development Plan

*PH.D. in educational management, Allameh Tabatabaee University, Tehran, Iran
Javad_am_59@yahoo.com

مقاله پژوهشی دوفصلنامه علمی نامه فرهنگ و ارتباطات، سال سوم، شماره دوم (پیاپی ۶)، بهار و تابستان ۱۳۹۸، صص ۴۵-۷۶

واکاوی مؤلفه‌های اینار اجتماعی در آموزه‌های قرآنی و تعیین جایگاه آن‌ها در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران

جواد آقامحمدی *

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۱/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۳/۱۱

چکیده

هدف پژوهش حاضر واکاوی مؤلفه‌های مربوط به اینار اجتماعی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی و معارف اسلامی و تعیین جایگاه آن‌ها در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران بوده است. روش تحقیق در محدوده روش‌های توصیفی از نوع تحلیل محتوا بود. جامعه آماری در بخش کیفی متون و مطالعات تجربی صورت گرفته در حوزه اینار و در بخش کمی اسناد تحولی (مبانی نظری تحول بنیادین، برنامه درسی ملی و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران) جمعاً ۵۰۷ صفحه بدون مقدمه، صورت جلسات و منابع بودند که تمامی آن‌ها به عنوان نمونه آماری به روش سرشماری (کامل شماری) انتخاب و مورد بررسی قرار گرفتند. جهت سنجش میزان پرداخت و تحلیل سؤالات بخش کمی از آمار توصیفی استفاده شد. جهت استخراج مؤلفه‌های مربوط به اینار اجتماعی به منابع و متون اسلامی به ویژه قرآن کریم و نهج‌البلاغه مراجعه گردید و مؤلفه‌های اینار اجتماعی شناسایی و در قالب چک لیستی مورد بررسی قرار گرفت. روایی سیاهه واریسی یا همان چک لیست توسط جمعی از خبرگان و پایایی آن با استفاده از روش اسکات (۸۹/۵) که به روش توافق بین صاحب‌نظران مشهور است، بدست آمد. یافته‌های پژوهش در بخش کیفی نشان از شناسایی ۱۰ مؤلفه کلیدی مربوط به اینار اجتماعی در متون و منابع اسلامی بود که عبارتند از: شهادت‌طلبی، مقدم داشتن دیگران بر خود برای رضای خود، گسترش روحیه گذشت و فداکاری در جامعه، دوستی و محبت در جامعه، بذل مال با هدف فقرزدایی در جامعه، ایجاد روحیه اتحاد و همبستگی در جامعه، ترجیح منافع ملی بر منافع فردی و گروهی، عزت‌طلبی، خدمت‌گزاری به خلق و گسترش عدالت‌طلبی در جامعه و در بخش کمی پس از بررسی داده‌ها مشخص گردید که در اسناد تحولی جمعاً ۹۰۱ مورد به مؤلفه‌های ده‌گانه اینار اجتماعی اشاره شده است که در این بین گسترش عدالت‌طلبی در جامعه با ۲۲۸ مورد و مقدم داشتن دیگران بر خود با ۱۶ مورد به ترتیب بیشترین و کمترین میزان انعکاس را به خود اختصاص داده‌اند.

واژگان کلیدی: اینار، اینار اجتماعی، آموزه‌های قرآنی، اسناد تحولی آموزش و پرورش

مقدمه

بدون تردید سازندگی درونی انسان و اصلاح و تهذیب نفس او در سعادت فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی او نقش بسزایی دارد؛ به طوری که اگر انسان تمامی علوم را تحصیل کند و کلیه نیروهای طبیعت را به تسخیر خویش درآورد، اما از تسخیر درون و تسلط بر نفس خود ناتوان باشد، از رسیدن به سعادت و نیل به کمال باز خواهد ماند. از این جهت تمامی پیشرفت‌های علمی و صنعتی؛ در صورتی که با اصلاح درون انسان همراه نباشد، کاخ‌های سر به فلک کشیده‌ای را می‌ماند که بر فراز قله آتشفشان بنا شده باشد. لذا تربیت روحی و اخلاقی انسان و در یک کلام برنامه‌سازی انسان‌سازی برای هر جامعه‌ای امری به غایت جدی و حیاتی است. با وجود این نگاهی به اوضاع جوامع بشری نشان می‌دهد آنچه قبل از همه بدست فراموشی سپرده شده، تربیت اخلاقی و معنوی انسان است (سادات، ۱۳۹۳). شاید بتوان گفت که توجه وافر به تکنولوژی به قدری انسان را به خود مشغول کرده است که تا حدودی از امور اخلاقیات دوری گزیده است و این در حالی است که بدون توجه به امور معنوی و اخلاقی چیزی جز سردرگمی روحی و روانی نصیب انسان نخواهد شد.

گسترش تکنولوژی و دست‌یابی به منابع عظیم جهان هستی موجب شده است که انسان امروزی خود را برتر و مسلط بر همه آفرینش بداند و از سوی دیگر گسترش تفکرات انسان‌گرایانه افراطی و حد و مرز قائل نشدن برای آزادی و اراده انسان توسط برخی اندیشه‌های مطرح، او را تا جایی پیش برده که گمان می‌کند آزادی تام دارد. لذا با وجود پیشرفت‌های بسیار، به دلیل عدم توجه به بعد معنوی وجودی خویش همواره خود را در یک سردرگمی عظیم می‌بیند و نمی‌تواند به آرامش حقیقی دست یابد. ایشار از جمله فضایل اخلاقی است که عمل به آن علاوه بر ارتقای فرد، با کمک به حل بسیاری از مسائل اجتماعی موجب تعالی جامعه نیز خواهد شد. لذا ضرورت پرداختن به آن هم دارای بعد فردی است و هم ابعاد اجتماعی فراوانی دارد و دین اسلام نیز به سبب همین ویژگی استحکام‌بخشی به جامعه بشری و تضمین سلامت روابط انسانی،

این دغدغه را دارد که آن را به منزله یک بینش در سطح اجتماعی ترویج دهد (بناهان، ۱۳۹۶).

از جنبه‌های اساسی و اجتماعی بودن یک پدیده و رفتار و یا ارزش، آن است که جمع‌کنندگی را متأثر می‌سازد و به عبارتی تعداد قابل توجهی از مردم را تحت تأثیر قرار می‌دهد. گاهی دامنه یک ارزش چنان محدود و تنگ است که صرفاً چند فرد و یا گروه بسیار کوچک را تحت شمول خود قرار می‌دهد، اما برخی ارزش‌ها هم هستند که از گستره وسیعی برخوردارند و به این خاطر ارزش عمومی قلمداد می‌گردند که عده زیادی پای‌بند به چنین ارزش‌هایی هستند (صالحی، ۱۳۹۴)؛ یعنی در واقع با حیات اجتماعی مردم گره خورده است و یکی از مهم‌ترین و با ارزش‌ترین این پدیده‌ها مسئله ایثار، آن هم ایثار اجتماعی است که وقتی از آن صحبت می‌شود در سطوح عالی‌تر ارزش‌ها در مکاتب مختلف به آن نگرسته می‌شود.

در تمام جوامع بشری، ارزش‌هایی وجود دارد که بنیان اصلی فرهنگ آن جامعه را شکل می‌دهند. اهمیت و جایگاه این ارزش‌ها به گونه‌ای است که هر ملتی، هویت و حیات اجتماعی و سیاسی خود را در پای‌بندی و احترام به آن‌ها و انتقال کامل آن به نسل‌های آینده می‌داند. فرهنگ ایثار، یکی از این ارزش‌هاست که در تمام جوامع دارای ارزش و جایگاه ویژه‌ای است و به عنوان یک فرهنگ رشدیافته و مترقی، جزء برترین مفاهیم الهی و از والاترین ارزش‌هایی است که یک فرد متعهد و پای‌بند به ملاک‌های انسانی و اخلاقی می‌تواند به آن مقام دست یابد (مقدم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴). ایثار در میان مجموعه مفاهیم و اصطلاحات ارزشی اسلام دارای جایگاه و مرتبت خاصی است (مزیدی، ۱۳۹۰). زیرا ایثار یکی از مسائل علم اخلاق و یک فضیلت اخلاقی است که در دین مبین اسلام به آن توجه وافر شده است.

اسلام جامع‌ترین و کامل‌ترین دین آسمانی است که به تمامی نیازهای انسان اعم از جسمی، معنوی و درونی افراد توجه کامل کرده است. اسلام برای رستگاری، راهی را پیش پای بشر قرار داده است که هیچ‌گونه ابهام و گمراهی در آن نیست؛ راهی است

کاملاً روشن و مستقیم. خداوند در سوره مبارکه احقاف آیه شریفه ۳۰ می‌فرماید: "قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ". با توجه به جامعیت دین اسلام و جوابگویی کتاب آسمانی قرآن در مسائل فردی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فلسفی و غیره، ایشار که از جمله مصادیق مورد توجه فردی و اجتماعی است، مورد توجه جدی در دین اسلام قرار گرفته است و به دلیل همین مرجع بودن کتاب آسمانی، قرآن کریم در این تحقیق مبنای تشخیص مؤلفه‌ها قرار گرفته است.

در بیان اهمیت و ضرورت ایثار می‌توان گفت که ایثار نقطه مقابل استثنائات است. اسلام در مقابل مکاتب مادی که فرهنگ خودپرستی را تبلیغ و ترویج می‌کنند، خودخواهی را ریشه مفاسد فردی و اجتماعی می‌داند و با ترویج فرهنگ ایثار و از خودگذشتگی می‌خواهد این ریشه خطرناک را بخشکاند. ایثارگر اجتماعی منافع جمعی را بر منافع شخصی برتری می‌دهد و نسبت به مشکل هم‌نوع خویش حساس و احساس مسئولیت می‌کند. با ترویج فرهنگ ایثار در جامعه می‌توان وجدان کاری افراد و استحکام روابط بین فردی را بالا برد (عزیزی، ۱۳۹۳). از سوی دیگر، توجه به مفهوم ایثار و فداکاری و مقوله‌هایی از این سنخ به معنای ارج نهادن و زنده نگه داشتن مفهوم انسانیت در فضایی است که به دلیل تأثیر اندیشه‌های فردگرایانه و کثرت‌گرایانه ناشی از اومانیسم افراطی، حقیقت انسان و هدف غایی خلقتش به دست فراموشی سپرده می‌شود. لذا در عصر حاضر هر پژوهشی که به انسان کمک کند تا خود حقیقی‌اش را دریابد و برای اعتلای آن تلاش نماید، از اهمیت و ضرورت برخوردار است (حبیب‌زادگان، ۱۳۹۶). روح انسان ایثارگر از چنان عظمتی برخوردار است که در عین نیاز به چیزی و داشتن علاقه نسبت به آن، آن را به دیگری می‌بخشد و دیگری را بر خود ترجیح می‌دهد و این چنین با دگرخواهی، روح هم‌نوع دوستی را به نمایش می‌گذارد و گاه تا جایی پیش می‌رود که فردی یا حتی جمع کثیری، جان خویش را در راه دیگری و دیگران از دست می‌دهند تا به کمال و از خودگذشتگی دست یابند.

شاخص‌های این مؤلفه عبارتند از: ارشاد، حسن سلوک با مردم و اخوت ایمانی (کاظمی و همکاران، ۱۳۹۵).

تاکنون پژوهش‌های ارزشمندی در حوزه ایثار در قالب پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری و همچنین در قالب مقالات و پژوهش‌های میدانی و تحلیلی در نشریات مختلف صورت گرفته است، اما با بررسی در سایت‌های معتبر داخلی ایرانداک^۱، مگیران^۲، نورمگز^۳، جهاد دانشگاهی^۴ و سیویلیکا^۵ هیچ پژوهشی در حوزه ایثار اجتماعی آن هم مبتنی بر آموزه‌های قرآنی و معارف اسلامی از یک سو و میزان انعکاس مؤلفه‌های ایثار اجتماعی در اسناد تحولی آموزش و پرورش که به باور صاحب‌نظران مسائل آموزشی این اسناد و مدارک نقش تعیین‌کننده در نهادینه کردن ارزش‌ها و مفاهیم ارزشی در سطح جامعه دارند از سوی دیگر یافت نگردید. این مهم به عنوان اصلی‌ترین دغدغه نگارنده در پژوهش حاضر مطرح بوده است. با این توصیف پژوهش حاضر می‌کوشد به این پرسش مهم پاسخ دهد که مؤلفه‌های تشکیل دهنده ایثار اجتماعی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی و اسلامی کدامند و میزان انعکاس آن‌ها در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران چگونه است؟

ادبیات تحقیق و پیشینه پژوهشی

ایثار اجتماعی

ایثار مصدر باب افعال و از ریشه "اثر" است که به معنای تفصیل، محبت و گرامی داشتن دیگری است. همچنین در مفردات راغب به معنای فضل و بزرگی و از خودگذشتگی آمده است. در آیات و روایات زیادی نیز از مفهوم ایثار نام برده شده است. مانند این آیه که "قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ أَتَرَكْنَا اللَّهَ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ" (یوسف،

^۱ Irandoc.ac.ir

^۲ Magiran.com

^۳ Noormagz.org

^۴ Sid.ir

^۵ Civilica.com

آیه ۹۱). به خدا سوگند که خدا تو را بر ما فضیلت داد. کلمه آثرک از ایثار است به معنای برتری دادن و برگزیدن است (عباسیان، ۱۳۹۴). به طور کلی ریشه ا ث ر ۲۱ بار در قرآن کریم به کار رفته است که ۶ بار به صورت فعل و ۱۵ بار به صورت اسمی می باشد. ولی از میان آنها تنها در ۵ مورد (یوسف/۹۱؛ طه/۷۲؛ حشر/۹؛ نازعات/۳۸؛ اعلیٰ/۱۶) با معنای لغوی ایثار که به معنای برگزیده شدن و برتری دادن و مقدم داشتن است، ارتباط دارد. همه موارد استعمال واژه (ءأثرک، لن نؤثرک، یؤثرون، ءاثر و تؤثرون) شکل فعلی داشته و دارای سبک یکسان معرفه بودن متعلق ایثار است (عزیزی، ۱۳۹۳).

در فرهنگ دهخدا کلمه ایثار به معنای بذل و بخشش، ترجیح دادن بعضی بر بعضی دیگر، گذشت کردن از حق خود برای دیگران، غرض دیگران را بر غرض خویش مقدم داشتن، منفعت غیر را بر مصلحت خود مقدم داشتن، دیگری را در رساندن به منفعت و دفع مضرت بر خود مقدم داشتن، آمده است (دهخدا، ۱۳۹۷). ایثار به معنی برگزیدن، عطا کردن و خواسته های دیگران را بر خواسته های خود مقدم داشتن و منفعت غیر را بر منفعت خود مقدم داشتن است. ایثار مانند مسئولیت اجتماعی، از معیارهای درونی سرچشمه می گیرد و از همدلی ناشی می شود. در طول تاریخ، ایثارگران بسیاری از کیان مملکت دفاع کرده اند و جانبازی های فراوانی برای دفاع از میهن انجام شده است، اما تاریخ جز هشت سال دفاع جانانه ایرانیان هیچ گاه رشادت ملتی را به یاد ندارد که از مرزهای میهن و اقتدار دینی اش چنین دفاع کند و لحظه ای از این آرمان کوتاه نیاید. دفاعی که در بطن خود سطوح بالای استدلال اخلاقی و رفتارهای مطلوب را نه تنها در واژه، که در عمل به نمایش گذاشته است (نوئین و دیگران، ۱۳۹۲، ص. ۲۰۲). خواجه نصیرالدین طوسی در تعریف ایثار گفته است که ایثار آن بود که بر نفس آسان باشد از سر مایحتاجی که به خاصه او تعلق داشته باشد، برخاستن و بذل کردن در وجه کسی که استحقاق آن او را ثابت بود (دشتی، ۱۳۹۱).

پنرو فینکلشتاین^۱ (۱۹۹۸) شخصیت یاری‌رسان یا ایثارگر را این گونه تعریف کرده است: گرایش مستمر و بادوام نسبت به رفاه و حقوق افراد دیگر، احساس همدلی کردن با آنان و رفتار کردن به گونه‌ای که منافع آنان را تأمین کند (به نقل از شریفی و دیگران، ۱۳۸۹، ص. ۲۳). با این تفاسیر، ایثار به معنای بخشش، ترجیح دادن نیاز دیگری بر نیاز خود و عطا کردن است. البته باید خاطر نشان کرد که در دین مبین اسلام نمونه‌های فراوانی از ایثار و جانفشانی در راه خداوند متعال وجود دارد که می‌توان به فداکاری حضرت علی(ع) هنگامی که مشرکان قصد جان رسول اکرم(ص) را داشتند و ایشان در بستر پیامبر(ص) خوابیدند تا مبادا گزندی به ایشان برسد، اشاره کرد.

بعد اجتماعی ایثار ناظر به رفتارهای ایثارگانه‌ای است که فرد در ارتباط با دیگران، خانواده، بستگان، دوستان و همه کسانی دارد که به نوعی با آنها مرتبط است. بعد اجتماعی ایثار به طور مستقیم یا غیر مستقیم، به امور اقتصادی و مادی زندگی نیز ارتباط پیدا می‌کند (عزیزی، ۱۳۹۳). اما با همه این تفاسیر در رابطه با ایثار اجتماعی تاکنون تعریف و اصطلاح خاصی از سوی اندیشمندان و پژوهشگران صورت نگرفته است، اما می‌توان گفت که ایثارگران اجتماعی کسانی هستند که منافع جمعی را بر منافع شخصی و منافع ملی را بر منافع گروهی ترجیح می‌دهند و این افراد کسانی هستند که نسبت به رفاه و آسایش و آرامش دیگران بسیار حساس هستند.

رویکردهای نظری به مسئله ایثار

در رابطه با مسئله ایثار چندین رویکرد و دیدگاه وجود دارد که هر کدام از آنها از زوایای خاصی به مسئله نگریسته‌اند که در این میان نظریه مبتنی بر اصول اخلاقی اسلامی بسیار مستحکم و قابل تأمل است. اینک به توصیف اجمالی هر کدام از آن‌ها خواهیم پرداخت:

^۱ Penner and Finkelstein.

الف) دیدگاه مبادله‌ای: رفتارهای انسان ناشی از نوع مبادله است، به این معنا که چیزی می‌دهد و چیزی می‌گیرد. به نظر می‌رسد که در حال حاضر در دنیای غرب به ویژه در بین سیاست‌مداران این رویکرد، رویکرد غالب باشد (مرتضوی، ۱۳۹۱).

ب) دیدگاه بدسرشت بودن ذاتی انسان: دیدگاه بد سرشت بودن ذاتی انسان که توماس هابز^۱ فیلسوف بدبین انگلیسی آن را هدایت کرده است از انسان با عباراتی همچون موجودی تنها، بیچاره، مودی، خشن و حقیر یاد کرده است (کریمی، ۱۳۹۵). بر اساس این دیدگاه هیچ‌گاه فرد نمی‌تواند دست به ایثار اجتماعی بزند و جان و مال خود را برای اهداف متعالی هزینه کند.

ب) دیدگاه تضاد: بر اساس برداشت کارل مارکس^۲ معمار نظریه تضاد، تغییر و تحول هر چیزی متأثر از تضاد بین پدیده‌ها است. بر اساس این دیدگاه هنگامی که نسل و افراد خانواده و اجتماع، در خطر از بین رفتن و تهدید به مرگ باشند فرد با مقابله، جان خود را به خطر می‌اندازد و دیگران را نجات می‌دهد. روسو^۳ با ارائه موضوع قرارداد اجتماعی، رابطه اخلاقی بین انسان‌ها را لازم می‌داند و بر اساس همین قرارداد اجتماعی، وصول خیر جمعی و مشترک به وسیله اراده عمومی را امکان‌پذیر می‌داند. کانت^۴ خودخواهی را ناشی از عدم وجود ایثار و نوع دوستی بیان کرده است و معتقد است که هر دو وجه خودخواهی و ایثار در درون انسان به حالت ستیز و مقابله وجود دارند. مادامی که خودخواهی به کنار می‌رود، انسان هم‌نوعان خود را دوست دارد و سعادت آن‌ها را می‌طلبد و می‌کوشد که عملی اخلاقی و اجتماعی انجام دهد. دورکیم^۵ هم عمل انسان را ناشی از دو هدف بیان می‌کند: فردی و جمعی. دورکیم^۵ معتقد است که هر عملی که در راستای صیانت آشکار فرد باشد عملی اخلاقی تلقی نمی‌گردد. اما اگر

^۱ Thomas Habbes

^۲ Karl Marx

^۳ Rousseau

^۴ Kant

^۵ Durkheim

اعمالی که در راستای گسترش و تکامل وجود فرد باشد، تأثیرات سودمندی برای کسان دیگری غیر از خود فرد نیز داشته باشند، عمل اخلاقی محسوب می‌شوند (به نقل از مرتضوی ۱۳۹۱).

د) دیدگاه دین مبین اسلام به مسئله ایثار: در ادیان مختلف و به خصوص در اسلام ایثار و شهادت با معانی و مفاهیمی همراه می‌شود که ایده‌ای برتر و کامل‌تر از آن می‌سازد. توجه به روح انسانی و پیوند این مقوله با ماوراءطبیعی اهمیت زیادی را به آن می‌دهد. اینک به چندین نظریه که توسط محققان اسلامی ارائه شده است، اشاره خواهیم کرد:

۱. نظریه اشتیاق: مزیدی (۱۳۸۹) در بحث بررسی ایثار و شهادت از نظریه اشتیاق نام می‌برد. این نظریه از نظریه‌های پیرامون مفاهیم قرآنی است که می‌تواند راه‌گشای چیستی و ماهیت مفاهیم عمده دینی و ارزشی از جمله ایثار باشد. این نظریه مبتنی بر اشتیاق به عمل خیر که در نهاد فطری انسان وجود دارد، است. این چنین انگیزشی درونی، خود نیروی محرکه‌ای است در پشبرد اهداف و نهایتاً به صورت رفتار آشکار متجلی می‌شود. بر اساس این نظریه که از آیه‌های قرآن کریم استفاده شده است. اشتیاق به عمل خیر جزء فطرت انسان است (عنکبوت: ۶۲).

۲. نظریه وجدانی: طبق این نظریه، نیرویی به نام وجدان انسان را از درون ندا می‌دهد که به کدام معروف پردازد و از کدام منکر، پرهیز کند. بر اساس این نظریه، انسان به صورت فطری، از ایثار لذت می‌برد.

۳. نظریه زیبایی: این نظریه معتقد است که اخلاق باید در شناساندن زیبایی‌های معنوی مانند ایثار، به انسان بکوشد و انسانی که چنین زیبایی‌هایی را درک کند نیز از پرداختن به منکرات و زشتی‌ها خودداری خواهد کرد.

۴. نظریه عاطفی: این نظریه همان‌گونه که از اسم آن پیداست برآیندی است از عواطف بشری. این عواطف از تمایلات فردی بالاتر می‌روند و نسبت به همه انسان‌ها احساس مهر و محبت می‌کنند. بر این اساس ایثار، همواره لذت بخش و شادمانی را برای فرد ایثارگر به ارمغان می‌آورد (مرتضوی، ۱۳۹۱).

آثار و برکات گسترش فرهنگ ایثار در جامعه

هر عمل نیکویی که خداوند متعال آن را واجب کرده است بدون شک دارای یک سری آثار مثبت است که این آثار مثبت را می‌توان در دو سطح فرد و جامعه مورد ملاحظه قرار داد:

جدول ۱- آثار و برکات گسترش فرهنگ ایثار

سطوح	آثار و برکات
فردی	<p>۱. تقویت ایمان: إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ... (یونس: ۹۰).</p> <p>۲. شوق به شهادت</p>
اجتماعی	<p>۱. گسترش حریم آزادی: إِنَّهُ لَيْسَ لِأَنْفُسِكُمْ ثَمَنٌ إِلَّا الْجَنَّةُ، فَلَا تَبِيعُوهَا إِلَّا بِهَا (نهج البلاغه، حکمت ۴۵۴).</p> <p>۲. استحکام قوای دفاعی جامعه اسلامی: الْجِهَادُ... دَرَعُ اللَّهِ الْحَصِينَةُ وَجُنَّةُ الْوَثِيقَةِ... (نهج البلاغه، خطبه ۲۷).</p> <p>۳. گسترش روحیه گذشت و فداکاری در جامعه: "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَئُوفٌ بِالْعِبَادِ" (بقره: ۲۰۷).</p> <p>۴. احیای مکتب شهادت طلبی</p>

عوامل، مبانی و زمینه‌های گسترش فرهنگ ایثار در جامعه

مبانی گسترش فرهنگ ایثار را در سه دسته کلی (اعتقادی، فرهنگی و اخلاقی) تقسیم کرده‌اند که در جدول شماره ۲ شاخص‌های هر کدام از این ابعاد مورد کنکاش قرار گرفته است.

جدول ۲- عوامل و زمینه‌های گسترش فرهنگ ایثار در جامعه

سطوح	عوامل و زمینه‌های گسترش فرهنگ ایثار در جامعه
اعتقادی	<p>۱. تقویت ایمان، اعتقاد به خدا و روز قیامت</p> <p>۲. جهاد با انگیزه الهی</p> <p>۳. ادای عهد و پیمان مؤمنان</p> <p>۴. عشق به خدا</p>

۵. برانگیختن غیرت و تعصب دینی ۶. یاد مرگ	
۱. ارتقاء بینش و معرفت مؤمنان ۲. گسترش فرهنگ و شعارهای دینی ۳. تبیین ارزش‌ها در جامعه ۴. توجه به مسئله امر به معروف و نهی از منکر ۵. توسعه جامعه آرمانی	فرهنگی
۱. رفع دلبستگی‌های دنیوی ۲. ایجاد روح حماسه الهی در مؤمنان ۳. ایجاد روحیه پایداری و استقامت در مؤمنان ۴. عزت‌طلبی ۵. عدالت‌طلبی ۶. ایجاد روحیه فتوت	اخلاقی

منبع: (عباسیان، ۱۳۹۴)

پیشینه پژوهشی تحقیق

جدول ۳- مروری بر مطالعات تجربی صورت گرفته در حوزه ایثار

محقق / محققان	عنوان	یافته‌های تحقیق
محمدی و صفرزاده (۱۳۸۷)	بررسی استراتژی و راهکار ترویج فرهنگ ایثار و شهادت	یافته‌های تحقیق نشان از ۱۲ مؤلفه به این شرح است: ریسک‌پذیری، انعطاف‌پذیری، نوآوری، کارگروهمی و مشارکت در امور، عدم تعلق به دنیا، احترام به دیگران، خودباوری، تعالی روح، عدالت‌طلبی، کارآمدی، آخرت‌گرایی، ایمان به غیب
فهیمی (۱۳۸۷)	مؤلفه‌های ایثار و شهادت	یافته‌های پژوهش او نشان داد که مؤلفه‌های ایثار و شهادت عبارتند از: دین‌محوری، کمال‌بخشی، ارزش‌آفرینی، حماسه‌سازی،

<p>بصیرت بخشی.</p>		
<p>یافته‌های پژوهش نشان داد که آثار تربیتی ایثار در بعد فردی شامل پرورش فضائل اخلاقی، حقیقت‌جویی، تزکیه نفس، اصلاح نگرش و رفتار است و در بعد اجتماعی شامل تقویت مهرورزی، حسن رفتار در معاشرت اجتماعی، فقرزدایی و روح همبستگی است.</p>	<p>شناسایی و تحلیل مفهوم ایثار در آیات و روایات و بررسی آثار تربیتی آن</p>	<p>عزیزی (۱۳۹۳)</p>
<p>یافته‌های تحقیق او در شناسایی مؤلفه‌های ایثار به این شرح است: خطرپذیری، انعطاف‌پذیری، مشارکت در امور، عدم تعلق به دنیا، احترام به دیگران، خودباوری، تعالی روح، عدالت‌طلبی، آخرت‌گرایی، ملاحظات انسانی، علایق میهنی.</p>	<p>فرهنگ ایثار و شهادت و مؤلفه‌های آن</p>	<p>شیخ‌زاده (۱۳۸۷)</p>
<p>ابعاد فرهنگ ایثار در یافته‌های او شامل: ترجیح دادن منافع دیگران بر منافع خود، ترجیح دادن آخرت بر دنیا، ترجیح دادن ارزش‌های انسانی بر منافع شخصی، نهراسیدن از مرگ، سازش‌ناپذیر بودن در برابر دشمن.</p>	<p>بررسی موانع رشد و توسعه ارزش‌های منبعث از فرهنگ ایثار و شهادت</p>	<p>شریفی (۱۳۸۲)</p>
<p>یافته‌های آن نشان از ۶ مؤلفه در حوزه ایثار دارد که عبارتند از: پاسداری از ارزش‌های اسلامی و ملی، فداکاری به شکل نجات هموعان، مسئولیت‌پذیری به صورت وظیفه‌شناسی، ظلم‌ستیزی یا مبارزه علیه بی‌عدالتی، پایداری، همدلی و همکاری.</p>	<p>ارزیابی برنامه درسی دوره ابتدایی از منظر فرهنگ ایثار و شهادت</p>	<p>مرزوقی و فولادچنگ (۱۳۹۰)</p>

<p>یافته‌های پژوهش نشان داد که مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار عبارتند از: ارشاد، حسن سلوک و اخوت ایمانی.</p>	<p>بررسی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت در خاطرات آزادگان دفاع مقدس</p>	<p>کاظمی و همکاران (۱۳۹۵)</p>
<p>یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که ایثار در حوزه فردی و اجتماعی دارای برکات بزرگی است که می‌توان به خشکاندن ریشه مفساد فردی و اجتماعی، خودخواهی و تکبر و هم‌چنین آموزش گناهان اشاره کرد.</p>	<p>بررسی جایگاه و کارکردهای ایثار در قرآن کریم</p>	<p>صالحی (۱۳۹۴)</p>
<p>یافته‌های پژوهش در حوزه مؤلفه‌های ایثار عبارتند از: ترجیح منافع نظام بر منافع شخصی، استقامت در راه رسیدن به هدف، ذلت‌گریزی، خطرپذیری، وطن پرستی، اعتماد به نفس بالا، احسان و نیکوکاری، خوشرویی و مهربانی، صبر در برابر بلا.</p>	<p>بررسی عناصر و مؤلفه‌های ایثار و شهادت در ادبیات کودک و نوجوان</p>	<p>مرتضوی (۱۳۹۱)</p>
<p>یافته‌های پژوهش نشان داده است که عواملی همچون ایمان به خدا، توحید، یاد مرگ، عشق به خدا، تقویت قدرت دفاعی جامعه، احیای فریضه امر به معروف و نهی از منکر باعث گسترش فرهنگ ایثار و از سوی دیگر موانعی همچون عدم ایمان به خدا، دنیاگرایی، وسوسه‌های شیطانی، تکبر، فقر و بی‌نیازی باعث عدم گسترش فرهنگ ایثار می‌شود.</p>	<p>بررسی مبانی و موانع گسترش فرهنگ ایثار و شهادت در قرآن و حدیث</p>	<p>عباسیان (۱۳۹۴)</p>
<p>یافته‌های پژوهش نشان داد که مؤلفه‌های ایثار عبارتند از: خداجویی، بصیرت، ترجیح رضای خدا، امر به معروف، صبر، قناعت،</p>	<p>بررسی جایگاه الگوی مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت و ارزیابی میزان</p>	<p>مقدم‌زاده و همکاران (۱۳۹۴)</p>

تحقق آن در اهداف مصوب دوره متوسطه ایران	ترجیح منافع عمومی بر منافع فردی، از خودگذشتگی، دگرخواهی، شهادت طلبی، مشارکت در کار گروهی، خدمت به مردم، نصرت دین، استقلال جامعه.
---	---

همان گونه که از جدول شماره ۳ نمایان است، آنچه که در اکثر پژوهش‌ها به آن پرداخته شده است، مسأله ایثار و شهادت است و در حوزه ایثار اجتماعی تقریباً یا کاری صورت نگرفته است یا نگارنده متن حاضر به آن دسترسی پیدا نکرده است.

اهداف پژوهش

هدف از انجام این پژوهش که به صورت ترکیبی اکتشافی صورت گرفته است، عبارت است از: واکاوی مؤلفه‌های ایثار اجتماعی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی و معارف اسلامی و میزان انعکاس آن‌ها در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران. برای رسیدن به این هدف کلی، اهداف ویژه ذیل مطرح و درصدد پاسخگویی آن‌ها خواهیم آمد:

۱. تعیین مؤلفه‌های کلیدی ایثار اجتماعی در متون و معارف اسلامی با تأکید بر

آموزه‌های قرآنی

۲. تعیین میزان انعکاس مؤلفه‌های شناسایی شده ایثار اجتماعی در اسناد تحولی

آموزش و پرورش ایران.

سؤال‌های پژوهش

در راستای هدف کلی پژوهش که "واکاوی مؤلفه‌های مهم و کلیدی ایثار اجتماعی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی و معارف اسلامی و میزان انعکاس آن‌ها در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران" است، دو سؤال ویژه ذیل مطرح و درصدد پاسخ‌گویی به آن‌ها خواهیم بود:

۱. مؤلفه‌های کلیدی ایثار اجتماعی در متون و معارف اسلامی با تأکید بر آموزه‌های

قرآنی کدامند؟

۲. میزان انعکاس مؤلفه‌های شناسایی شده ایثار اجتماعی در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران چگونه است؟

روش‌شناسی پژوهش

روش‌شناسی به چارچوب فلسفی و مفروضات زیربنایی پژوهش اشاره می‌کند. روش‌شناسی، چارچوب کلی پژوهش است که با کل فرآیند پژوهش ارتباط دارد (کرسول و کلارک^۱، ۲۰۰۷ به نقل از کیامنش و سرایی، ۱۳۹۰). پژوهش حاضر از جهت هدف، از نوع تحقیقات کاربردی است؛ چرا که اهداف تحقیقات کاربردی در جستجوی دستیابی به یک هدف عملی است و تأکید آن بر تأمین سعادت و رفاه توده مردم و مطلوب بودن فعالیت است (دلاور، ۱۳۹۵). به لحاظ گردآوری داده‌ها و اطلاعات با توجه به این که این پژوهش درصدد است که با استفاده از روش کیفی به شناسایی مؤلفه‌های ایثار اجتماعی در متون و اسناد اسلامی و مطالعات تجربی صورت گرفته به منظور نهادینه‌سازی این مؤلفه‌ها در سطح جامعه بپردازد و از سوی دیگر میزان انعکاس مؤلفه‌های شناسایی شده ایثار اجتماعی را در اسناد تحولی مورد سنجش قرار دهد (کمی) از نوع تحقیقات ترکیبی (اکتشافی) به شمار می‌رود. جامعه آماری پژوهش حاضر در بخش کیفی جهت شناسایی مؤلفه‌های ایثار اجتماعی شامل متون و منابع اسلامی به ویژه قرآن کریم و مجموعه مطالعات تجربی صورت گرفته بوده است و نمونه آماری متناسب با جامعه آماری شامل متون و منابع و مطالعات تجربی در دسترس محقق بوده است. در بخش کمی کلیه اسناد تحولی موجود در آموزش و پرورش (مبانی نظری تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش) به عنوان نمونه آماری مورد بررسی محقق قرار گرفته است. روایی مؤلفه‌های شناسایی شده توسط تعدادی از اساتید و صاحب‌نظران مورد تأیید قرار گرفته است و برای پایداری از روش توافق درون موضوعی استفاده شده است که ۸۹/۵ درصد

^۱ Creswell & Clark

بدست آمد که این نشان‌دهنده پایایی نسبتاً بالایی است. جهت گردآوری اطلاعات از فیش‌برداری به عنوان یکی از مهم‌ترین و سودمندترین ابزار گردآوری داده‌ها استفاده شده است و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات در بخش کیفی از تحلیل محتوای مضمونی که یکی از بنیادی‌ترین روش تحلیل محتوای کیفی است، استفاده شده است. تحلیل محتوا در معنای کلی، گردآوری و تحلیل محتوای متنی است و به پژوهشگر امکان آشکارسازی محتوای موجود در یک متن را می‌دهد. مضمون یا تم، مبین اطلاعات مهمی درباره داده‌ها و سؤالات تحقیق است و تا حدی، معنا و مفهوم الگوی موجود در مجموعه‌ای از داده‌ها را نشان می‌دهد. مضمون، ویژگی تکراری و متمایزی در متن است که به نظر می‌رسد پژوهشگر، نشان‌دهنده درک و تجربه خاصی در رابطه با سؤالات تحقیق است (کلارک و براون^۱، ۲۰۰۶؛ هوروکس و کینگ^۲، ۲۰۱۰ به نقل از عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). و در بخش کمی از آمار توصیفی (جدول، فراوانی، درصد) جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

سؤال ۱. مؤلفه‌های ایثار اجتماعی در آموزه‌های قرآنی و معارف اسلامی کدامند؟

با توجه به تعریفی که از ایثار اجتماعی ارائه شد و آن این که ایثارگران اجتماعی کسانی هستند که منافع جمعی را بر منافع شخصی و منافع ملی را بر منافع گروهی ترجیح می‌دهند و این افراد کسانی هستند که نسبت به رفاه و آسایش و آرامش دیگران بسیار حساس هستند، با بررسی متون و اسناد معتبر اسلامی می‌توان مؤلفه‌های ایثار اجتماعی را این گونه خلاصه کرد:

شهادت‌طلبی: یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های ایثار اجتماعی شهادت‌طلبی است، چرا که در شهادت‌طلبی فرد با به خطر انداختن جان خود قدم در راه آرمانی می‌گذارد که آسایش دیگران از آن جمله است. در اسلام، کشته شدن آگاهانه و انتخاب‌گرایانه در راه آرمانی

^۱ Clark & Brown

^۲ Hurokos & King

مقدس و پاک که به تعبیر قرآن «فی سبیل الله» نامیده می‌شود، شهادت نام دارد و کسی که به چنین مقامی دست می‌یابد، شهید است. البته پذیرفتن مرگ، هنگامی ارزشمند است و قداست دارد که از سویی آگاهانه باشد و از سوی دیگر، رضایت و خشنودی خداوند را در پی داشته باشد.

تأثیر شگرف فرهنگ پر بار شهادت در گستره جهان‌بینی اسلام ناب محمدی (ص) از جلوه‌های ممتازی برخوردار است. فرایند این تأثیر در حوزه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی قابل مشاهده است. یافته‌ها و دستاوردهای تاریخی از صدر اسلام تاکنون، بیانگر این واقعیت شگرف است که فرهنگ شهادت‌طلبی به عنوان کارآمدترین و مؤثرترین عنصر در پیشبرد اهداف و حفظ ارزش‌ها و مقابله با دشمنان اسلام مطرح بوده است. فرهنگ شهادت‌طلبی در دین مبین اسلام یعنی باور به خدا و معاد، اعتقاد راسخ به درستی و حق بودن راه اسلام ناب محمدی (ص)، ایستادگی در مقابل دشمن، ایثار و فداکاری برای حفظ ارزش‌های اسلامی (درزی کلایی و آقاحسینی، ۱۳۹۱، ص. ۹۹).

شهادت‌طلبی و مرگ در راه خدا، بنا به سخن آشکار قرآن و حدیث، سرانجامی بس نیکو و پاداشی بس عظیم در پی دارد و خداوند وعده داده است که به شهیدان روزی معنوی و مقام و منزلت والا، عطا خواهد کرد (بقره: ۱۵۴ و آل عمران: ۱۶۹). هر کسی که در راه رسیدن به یک آرمان مقدس گام برمی‌دارد و مبارزه می‌کند و نهایت تلاش و همت خود را تا حد جان باختن به کار می‌گیرد، تا به آن هدف مقدس دست یابد؛ به عنوان «مجاهد فی سبیل الله» خداوند، وی را از دیگران برتر می‌داند و پاداشی عظیم برای او در نظر می‌گیرد (نساء: ۹۵). کشته شدن به هر نحوی در راه خدا و برای رضای او، مقدس و ارجمند است و هنگامی که کسی، جان خود را، برای هدفی مقدس و انسانی که خشنودی خدا را در پی داشته باشد، فدا می‌کند و با نثار جان، این چنین مرگی را می‌پذیرد، به شهادت رسیده است. به کسی که در راه خدا کشته می‌شود، شهید می‌گویند.

در آیه‌های متعددی در قرآن کریم از جمله؛ آیه‌های ۱۹ حدید، ۶۹ زمر، ۶۹ و ۷۲ نساء صراحتاً از واژه مقدس شهدا و شهید نام برده شده است. در این آیه‌ها، خداوند به مقام و جایگاه والای شهیدان اشاره کرده و آنان را در ردیف پیامبران و صدیقان و نیکوکاران قرار داده و حتی پاداش مؤمنان به خدا و رسول (ص) را مانند پاداش شهیدان قرار داده است و این سخن نشان می‌دهد که مقام شهدا، بسی والاتر و برتر از دیگر کسانی است که به جهت ایمان‌شان مورد لطف و رحمت خداوند هستند. این مقام را خداوند در آیه‌های دیگری چنین روشن فرموده است که: «آن‌هایی که در راه خدا کشته شده‌اند، نمرده‌اند و زندگانی هستند که نزد وی، از ایش بهره‌مندند» (آل عمران: ۱۶۹). و یا در آیه‌ای دیگر، شهیدان را شادمان و با نشاط می‌داند که اجرشان ضایع نشده است (آل عمران: ۱۷۱). و یا در جای دیگر می‌فرماید: حضور دائمی و جاودانگی آنان را، مردم، در نمی‌یابند (بقره: ۱۵۴). پیامبر اکرم (ص) نیز این چنین انسانی را بهترین مردم می‌داند و می‌فرماید: «بهترین مردم کسی است که نفس خود را در راه خدا نگه داشته و با دشمنانش جهاد می‌کند و خواهان مرگ و یا کشته شدن در میدان جنگ است» (نیری و خیراندیش، ۱۳۸۴، ص. ۲۰).

از دیدگاه امام علی (ع) بهترین و زیباترین مرگ برای مؤمنین، شهادت است. شهادت شایستگی می‌طلبد و سعادت‌مندان حقیقی در دید حضرت علی (ع) کسانی هستند که به این نوع مرگ نایل می‌شوند؛ باید به آنان تبریک گفت که به این مقام عالی رسیده‌اند. ایشان شهادت را فوز عظیم تلقی می‌نمایند و خود را شیفته و دوستدار شهادت می‌داند و عشق رسیدن به چنین مقام متعالی را عامل ایجاد آن چنان شجاعت و شهامتی در میدان کارزار تلقی می‌نمایند که مجاهد در راه خداوند متعال هرگز پشت به دشمن نمی‌کند؛ زیرا شهادت جز وصال مجدد محبوب و معشوقی که سال‌ها در فراقش سوخته، چیز دیگری نیست (علوی، ۱۳۷۹، ص. ۱۳۷). در شهادت طلبی فرد ضمن به خطر انداختن جان خود در راه هدفی مقدس که همانا رسیدن به قرب الهی است، عملاً

دست به کاری بزرگ در راه سعادت دنیوی و اخروی جامعه نیز می‌زند که نمونه بارز ایثار اجتماعی یا همان ایثارگران اجتماعی هستند.

بنابراین بسیار روشن است که شهید و شهادت و ایثار و فداکاری در راه خداوند متعال و ارزش‌های اسلامی و انسانی جایگاه والایی نزد پروردگار عالمیان داشته است و در جای جای قرآن کریم به این مسئله اشاره گردیده است و آن‌ها نزد پروردگار بسیار عزیز هستند و خوشا به سعادت آنانی که به چنین جایگاه و مقامی دست می‌یابند، چرا که آنان در کنار صالحان محشور خواهند شد.

مقدم داشتن دیگران بر خود با هدف رضای خدا: یکی دیگر از مؤلفه‌ها و شاخصه‌های مهم ایثار اجتماعی، مقدم داشتن دیگران بر خود است. مقدم داشتن دیگری بر خود دارای ارزش والایی است. این ارزش زمانی معنا و مفهوم پیدا می‌کند که در دین مبین اسلام به آن سفارش شده است. در مدینه، انصار، مهاجران را در آن چه به‌طور غریزی به آن نیاز داشتند، مقدم می‌داشتند. "وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُجِبُونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْحَ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ" (حشر: ۹).

گسترش روحیه گذشت و فداکاری در جامعه: بدون تردید یکی از شاخصه‌های ایثار اجتماعی گسترش روحیه گذشت و فداکاری در جامعه است. نمونه بارز این نوع ایثار اجتماعی را می‌توان در واقعه کربلا مشاهده کرد. آنجا که برای گسترش ارزش‌های اخلاقی و فداکاری در جامعه تعدادی جان و مال خود را به خطر انداختند. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: و من الناس من يشرى نفسه ابتغاء مرضات الله و الله رؤف بالعباد (بقره: ۲۰۷). نمونه بارز این نوع فداکاری در زمان حیات پیامبر اکرم (ص) روی داد و آن هنگامی بود که حضرت علی (ع) برای حفظ جان پیامبر اکرم (ص) جان خود را به خطر انداخت.

دوستی و محبت در جامعه: یکی از مؤلفه‌ها و شاخصه‌های ایثار اجتماعی، افزایش دوستی و محبت بین انسان‌ها در جامعه می‌باشد. ایثار و احسان انسان‌ها به یکدیگر نه

تنها می‌تواند دوستی‌ها و همبستگی‌ها را محکم‌تر کند، بلکه می‌تواند بسیاری از دشمنی‌ها و کدورت‌ها را از بین ببرد (دشتی، ۱۳۹۱). به فرموده حضرت علی (ع) فرد خوشرو، از ترش روی ایثارگر بهتر است (ری شهری، ۱۳۶۳ به نقل از عزیزی، ۱۳۹۳). از نظر قرآن کریم عمده‌ترین جاذبه و نفوذ پیامبر اکرم (ص) محبت و ملایمت حضرت نسبت به مردم بود: "فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ" (آل عمران، ۱۵۹). پس به موجب لطف و رحمت الهی، با آنان نرم‌خو و نرم‌دل شدی، و اگر تندخو و سخت دل بودی قطعاً از پیرامون تو پراکنده می‌شدند.

بذل مال با هدف فقرزدایی در جامعه: یکی از مؤلفه‌های ایثار اجتماعی، رفتار ایثارگرانه با بذل و بخشش مال است که اگر این امر در جامعه به صورت کامل برقرار گردد، هیچ تهیدستی در جامعه وجود نخواهد داشت. لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (بقره: ۱۷۷). همان‌گونه که پیداست فقر یکی از خطرناک‌ترین پدیده‌های اجتماعی است که به راحتی می‌تواند حیات سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی ملت‌ها را تحت تأثیر خود قرار دهد و فرد ایثارگر اجتماعی با هدف از بین بردن این آسیب کمک شایانی به این مهم خواهد کرد.

ایجاد روحیه اتحاد و همبستگی: وحدت و همبستگی از اصول بسیار مهم و ارزشمند در دین مقدس اسلام است که مورد تأکید و سفارش ویژه نبی مکرم اسلام (ص) قرار گرفته است. ایثار افراد جامعه خود به خود نوعی روحیه ایجاد همبستگی را در بین مردم به وجود می‌آورد. وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (آل عمران: ۱۰۳). یا در جاهای

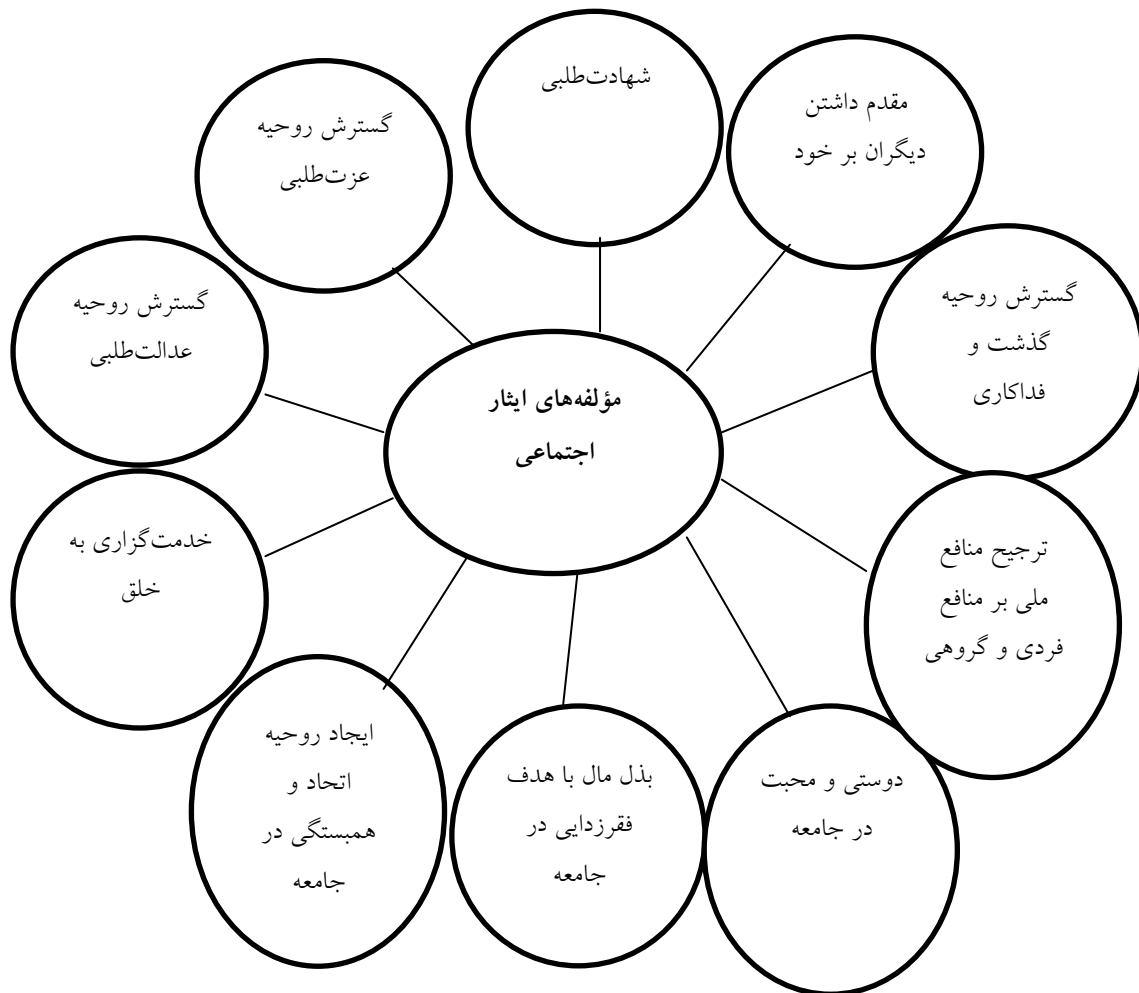
مختلف خداوند متعال به این امر سفارش ویژه فرموده‌اند (آل عمران: ۱۵۲، النساء: ۷۱، انعام: ۱۵۹، انبیاء: ۹۲، الصف: ۴، انفال: ۴۳، توبه: ۳۶ و مؤمنون: ۵۲). اسلام تأکید کرده است که مؤمنان برادر یکدیگرند و باید با یکدیگر متحد شوند. همسویی بین دین‌داران و اتحاد و همدلی که نسبت به هم دارند، انسجام اجتماعی را بین آن‌ها ایجاد می‌کند (کاظمی و همکاران، ۱۳۹۵).

عزت‌طلبی: یکی دیگر از مؤلفه‌های کلیدی و مهم ایثار اجتماعی عزت‌طلبی است. قرآن کریم، عزت را در مرحله اول مخصوص خداوند منان، می‌داند و می‌فرماید: "مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورٌ" (فاطر: ۱۰). یا در جایی دیگری می‌فرماید: "يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ" (منافقون: ۸). خداوند متعال در این دو آیه به خوبی راه رستگاری را به مؤمنان نشان داده است و آن اینکه اگر کسی خواهان عزت در دنیا و آخرت است باید به سمت عزت حقیقی که همانا پروردگار است، پیش رود. همان‌گونه که قبلاً عنوان گردید یکی از راه‌های عزت‌طلبی و سعادت‌طلبی در این دنیا و جهان آخرت همانا ایثار اجتماعی است، که در قرآن کریم به آن اشاره شده است.

خدمت‌گزاری به خلق: یکی از مؤلفه‌های ایثار اجتماعی، خدمت‌گزاری است. یعنی شخص به‌گونه‌ای عمل می‌کند که منافع دیگران را بر منافع خود ترجیح می‌دهد (نصراصفهانی، ۱۳۸۹). در خدمت‌گزاری فرد آگاهانه در جهت رسیدن به اهداف ملی عمل می‌کند. حضرت علی (ع) در نامه ۵۳ خطاب به مالک اشتر نخعی می‌فرماید: و رعایت حق هر یک از ایشان از تو خواسته شده است. پس تو را سرکشی، شادی و فروتنی در نعمت از حال آنان باز ندارد... پس همت خود را از آنان دریغ نکنید و از روی سرکشی از آنان رومگردانید (نهج‌البلاغه، ترجمه دشتی، ۱۳۹۰).

گسترش عدالت‌طلبی: یکی دیگر از مؤلفه‌ها و ویژگی‌های مهم ایثار اجتماعی در جامعه بحث عدالت‌طلبی است. قرآن به پیامبر (ص) خطاب می‌کند و می‌فرماید: «قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ» (اعراف، ۲۹)، بگو که پروردگار من امر به عدالت کرده است. به مؤمنین دستور داده است که: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ» (نساء: ۱۳۵)، ای کسانی که ایمان آورده‌اید در پیا داشتن و اقامه عدالت و برابری بکوشید و گواه و شاهدی بر خدا باشید و همان‌گونه که خدا عادل است شما هم با اجرای عدالت شاهد و گواهی بر او باشید. در اسلام رعایت عدالت و اقامه قسط با احسان و نیکی توأم است. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ» (نحل: ۹۰)، خداوند به عدل و نیکی کردن و بخشش و خویشاوندان امر می‌کند. قرآن مردم را به تعاون و همکاری در کار خیر و داشتن تقوی دعوت می‌کند و می‌فرماید: «وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» (مائده: ۲)، در گناه و ستم همکاری نکنید. حتی فساد فرعون را در این می‌داند آن جا که می‌فرماید: «إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا آلَهُ شَيْعًا يَسْتَضَعِفُ طَائِفَةٌ مِّنْهُمْ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ» (اسراء: ۱۱۰).

ترجیح منافع ملی بر منافع فردی و گروهی: یکی دیگر از مؤلفه‌های مهم ایثار اجتماعی ترجیح منافع ملی بر منافع فردی و بعضاً گروهی و جناحی است. در برخی از کشورها این مؤلفه و ویژگی از چنان اهمیتی برخوردار است که به محض عبور از آن، فرد خود را مورد سرزنش دیگران و حتی خود قرار می‌گیرد. در کشور خودمان با توجه به سلطه فرهنگ غنی اسلامی - ایرانی بعضاً مشاهده می‌گردد که جریان‌های سیاسی به راحتی از منافع ملی به نفع منافع فردی و گروهی خواهند گذشت. فرد دارای روحیه ایثار اجتماعی با توجه به تعهد قلبی و ایمانی خود هرگز منافع ملی را در جهت منافع زودگذر شخصی و جناحی زیرپا نخواهد گذاشت. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (بقره: ۱۸۸).

شکل ۱- مؤلفه‌های کلیدی ایثار اجتماعی

سؤال ۲: میزان انعکاس مؤلفه‌های ایثار اجتماعی در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران چگونه است؟

برای پاسخ به این سؤال بعد از شناسایی مؤلفه‌های ده‌گانه ایثار اجتماعی با بررسی اسناد تحولی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران (مبانی نظری تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، سند برنامه درسی ملی آموزش و

پرورش جمهوری اسلامی ایران و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش) به بررسی میزان انعکاس مؤلفه‌های ایثار اجتماعی در آن‌ها پرداخته شد که نتایج تفصیلی آن در ادامه از منظر خواهد گذشت.

الف) مبانی نظری تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران

این سند شامل ۴۵۰ صفحه است که به جز صفحات ابتدایی (صفحه عنوان، تقدیم نامه، تقدیر و تشکر، مقدمه و فهرست مطالب) و منابع پایانی کلیه صفحات آن مورد بررسی قرار گرفته است که نتایج آن در جدول ۴ نمایش داده شده است.

جدول ۴- توزیع فراوانی مؤلفه‌های ایثار اجتماعی در مبانی نظری تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی

درصد	فراوانی	مؤلفه‌های ایثار اجتماعی
۱۱/۴۰	۹۲	شهادت طلبی
۱/۶۱	۱۳	مقدم داشتن دیگران بر خود
۹/۴۱	۷۶	گسترش روحیه گذشت و فداکاری
۱۳/۳۸	۱۰۸	دوستی و محبت در جامعه
۲/۹۷	۲۴	بذل مال با هدف فقرزدایی در جامعه
۱۹/۴۵	۱۵۷	ایجاد روحیه اتحاد و همبستگی در جامعه
۶/۵۷	۵۳	خدمت‌گزاری به خلق
۲۵/۱۵	۲۰۳	گسترش روحیه عدالت طلبی در جامعه
۲/۳۵	۱۹	ترجیح منافع ملی بر منافع فردی و گروهی
۷/۶۸	۶۲	گسترش روحیه عزت طلبی در جامعه
۱۰۰	۸۰۷	جمع

داده‌های جدول ۴ نشان‌دهنده این نکته است که در بین مؤلفه‌های ده‌گانه مربوط به ایثار اجتماعی در مبانی نظری تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی به مؤلفه

گسترش روحیه عدالت‌طلبی در جامعه با ۲۰۳ مورد بیشترین توجه و به مؤلفه مقدم داشتن دیگران بر خود با ۱۳ مورد کمترین توجه شده است.

ب) سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران

این سند شامل ۶۹ صفحه است که به جز صفحات ابتدایی آن کلیه صفحات سند مورد بررسی قرار گرفته است که نتایج آن در جدول ۵ نمایش داده شده است.

جدول ۵- توزیع فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با ایثار اجتماعی در سند برنامه درسی ملی آموزش

و پرورش

درصد	فراوانی	مؤلفه‌های ایثار اجتماعی
۹/۸۰	۵	شهادت‌طلبی
۳/۹۲	۲	مقدم داشتن دیگران بر خود
۷/۸۵	۴	گسترش روحیه گذشت و فداکاری
۹/۸۰	۵	دوستی و محبت در جامعه
۵/۸۹	۳	بذل مال با هدف فقرزدایی در جامعه
۱۷/۶۵	۹	ایجاد روحیه اتحاد و همبستگی در جامعه
۷/۸۵	۴	خدمت‌گزاری به خلق
۲۳/۵۳	۱۲	گسترش روحیه عدالت‌طلبی در جامعه
۷/۸۵	۴	ترجیح منافع ملی بر منافع فردی و گروهی
۵/۸۹	۳	گسترش روحیه عزت‌طلبی در جامعه
۱۰۰	۵۱	جمع

داده‌های جدول ۵ مؤید این نکته است که در بین مؤلفه‌های ده‌گانه مربوط به ایثار اجتماعی در برنامه درسی ملی آموزش و پرورش ایران به مؤلفه گسترش روحیه عدالت‌طلبی در جامعه با ۱۲ مورد بیشترین توجه و به مؤلفه مقدم داشتن دیگران بر خود با ۲ مورد کمترین توجه شده است.

ج) سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران

این سند شامل ۳۶ صفحه است که به جز ۴ صفحه ابتدایی آن کلیه مفاد سند مورد بررسی قرار گرفته است که نتایج آن در جدول ۶ نمایش داده شده است.

جدول ۶- توزیع فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با ایثار اجتماعی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

درصد	فراوانی	مؤلفه‌های ایثار اجتماعی
۷/۱۵	۳	شهادت طلبی
۲/۳۸	۱	مقدم داشتن دیگران بر خود
۴/۷۶	۲	گسترش روحیه گذشت و فداکاری
۹/۵۲	۴	دوستی و محبت در جامعه
۴/۷۶	۲	بذل مال با هدف فقرزدایی در جامعه
۱۶/۲۸	۷	ایجاد روحیه اتحاد و همبستگی در جامعه
۹/۵۲	۴	خدمت‌گزاری به خلق
۳۰/۹۵	۱۳	گسترش روحیه عدالت‌طلبی در جامعه
۷/۱۵	۳	ترجیح منافع ملی بر منافع فردی و گروهی
۹/۵۲	۴	گسترش روحیه عزت‌طلبی
۱۰۰	۴۳	جمع

داده‌های جدول ۶ مؤید این نکته است که در بین مؤلفه‌های ده‌گانه مربوط به ایثار اجتماعی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران به مؤلفه گسترش روحیه عدالت‌طلبی در جامعه با ۱۳ مورد بیشترین توجه و به مؤلفه مقدم داشتن دیگران بر خود با تنها یک مورد کمترین توجه شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

اندیشه ایثار یکی از آرمان‌های بشریت است که مطلوب، مورد تأیید و سفارش پیامبران، اندیشمندان و معلمان بزرگ در طول تاریخ بوده است. در دین اسلام، ایثار عنوان بالاترین مرحله ایمان و برترین فضیلت را داشته و بر اساس آموزه‌های شریعت الهی

دین اسلام منتهای اهداف پرورش اعتقادی و اخلاقی انسان‌ها، رسیدن انسان‌ها به فضیلت ایثار است (سروش، ۱۳۹۵). علیرغم این اهمیت و ضرورت به نظر می‌رسد فعالیت‌های عملی و علمی در این زمینه مناسب نیست و پژوهش حاضر با توجه به خلاءهای موجود در این زمینه به ارائه شناسایی مؤلفه‌های مهم و کلیدی ایثار اجتماعی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی و معارف اسلامی و میزان انعکاس آن‌ها در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران که از آن به قانون اساسی نظام تعلیم و تربیت یاد می‌شود، پرداخته است.

همان گونه که بیان گردید برای شناسایی مؤلفه‌های مربوط به ایثار اجتماعی به منابع و متون اسلامی به ویژه قرآن کریم مراجعه گردید و تعداد ۱۰ مؤلفه کلیدی و با ارزش شناسایی گردید، که عبارتند از: شهادت‌طلبی، مقدم داشتن دیگران بر خود برای رضای خدا، گسترش روحیه گذشت و فداکاری در جامعه، دوستی و محبت در جامعه، بذل مال با هدف فقرزدایی در جامعه، ایجاد روحیه اتحاد و همبستگی در جامعه، ترجیح منافع ملی بر منافع فردی و گروهی، عزت‌طلبی، خدمت‌گزاری به خلق و گسترش عدالت‌طلبی در جامعه. یافته‌های این بخش از پژوهش با یافته‌های پژوهش (محمدی و صفرزاده، ۱۳۸۷؛ عزیزی، ۱۳۹۳؛ عباسیان، ۱۳۹۴؛ صالحی، ۱۳۹۴؛ کریمی، ۱۳۹۳؛ مزروقی و فولادچنگ، ۱۳۹۰؛ مقدم زاده و همکاران، ۱۳۹۴؛ کاظمی و همکاران، ۱۳۹۵؛ عزیزی و همکاران، ۱۳۹۶؛ هماهنگ و مطابقت دارد.

از مهم‌ترین و با ارزشمندترین یافته تحقیق حاضر جهت تبیین مؤلفه‌های مربوط به ایثار اجتماعی را می‌توان به مراجعه به ۲۴ سوره مبارکه و ۳۷ آیه شریفه از قرآن کریم نام برد که عبارتند از: احقاف: ۳۰؛ یوسف: ۹۱؛ طه: ۷۲؛ حشر: ۹؛ نازعات: ۳۸؛ اعلی: ۱۶؛ عنکبوت: ۶۲؛ فاطر: ۱۰؛ منافقون: ۸؛ حدید: ۱۹؛ زمر: ۶۹؛ انعام: ۱۵۹؛ انبیاء: ۹۲؛ یونس: ۹۰؛ الصف: ۴؛ انفال: ۴۳؛ توبه: ۳۶؛ اعراف: ۲۹؛ نحل: ۹۰؛ اسراء: ۱۱۰؛ آل عمران: ۱۷۱، ۱۶۹، ۱۵۹، ۱۵۲، ۱۰۳؛ بقره: ۲۰۷، ۱۷۷، ۱۵۴، ۱۸۸؛ نساء: ۶۹، ۷۱، ۷۲، ۹۵، ۱۳۵.

از دیگر نتایج و یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان به واکاوی اسناد تحولی آموزش و پرورش به عنوان اسناد بالادستی در آموزش و پرورش که می‌تواند در جهت نهادینه کردن مؤلفه‌های ایثار اجتماعی نقش کلیدی و مهمی ایفا نماید، اشاره کرد. در بررسی سه سند مهم تحولی آموزش و پرورش مشخص گردید که اولاً هیچ توازنی بین مؤلفه‌های ده‌گانه مربوط به ایثار اجتماعی وجود ندارد و ثانیاً به تعدادی از مؤلفه‌ها در حد مطلوب توجه شده است و در اکثر مؤلفه‌های آن گونه که باید به آن پرداخته می‌شد، توجه کافی نشده است. برای مثال به مؤلفه گسترش روحیه عدالت‌طلبی و ظلم‌ستیزی در جامعه در هر کدام از اسناد تحولی: مبانی نظری سند تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی با ۲۰۳ مورد، سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش با ۱۲ مورد و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش با ۱۳ مورد بیشترین توجه گردیده است و این در حالی است که به تعدادی از مؤلفه‌های مربوط به ایثار اجتماعی از جمله مقدم داشتن دیگران بر خود در مبانی نظری سند تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی با ۱۳ مورد، سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش با ۲ مورد و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش با یک مورد کمترین توجه گردیده است. با در نظر گرفتن نتایج کلی پژوهش، پیشنهادهای ذیل برای رشد و توسعه و نهادینه کردن مؤلفه‌های مربوط به ایثار اجتماعی در جامعه با توجه به اسناد تحولی موجود در آموزش و پرورش ارائه می‌گردد:

- همان‌گونه که در یافته‌ها بیان گردید به مؤلفه‌های مربوط به ایثار اجتماعی به‌طور متوازن در اسناد تحولی آموزش و پرورش که چراغ راه فعالیت‌های نظام تعلیم و تربیت می‌باشد، توجه نگردیده است؛ برای مثال به مؤلفه گسترش روحیه عدالت‌طلبی در جامعه بیشترین توجه و حال آن که به سایر مؤلفه‌ها کمترین توجه شده است. بنابراین توصیه می‌گردد در بازنگری‌های احتمالی آتی به این مهم توجه جدی گردد.

به نظر می‌رسد برای تقویت و نهادینه کردن مؤلفه‌های ایثار اجتماعی در جامعه باید چندین گام اساسی برداشته شود که محیط‌های آموزشی و به ویژه مدرسه و محتوای کتب درسی و اسناد موجود در نظام تعلیم و تربیت با توجه به نقش ارزنده‌ای که در نهادینه‌سازی ارزش‌ها بر عهده دارند، بسیار پررنگ است. با این توصیف تقویت مفاهیم و مؤلفه‌های مربوط به ایثار اجتماعی در اسناد و مدارک و محتوای درسی لازم و ضروری است.

کتابنامه

قرآن کریم.

بناهان، مریم (۱۳۹۶). مبانی فلسفی ایثار و دلالت‌های تربیتی آن از منظر اسلام. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه الزهرا(س).

حبیب زادگان، زهرا (۱۳۹۶). مبانی فلسفی ایثار و دلالت‌های تربیتی آن از منظر اسلام. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه الزهرا.

درزی کلایی، محمدرضا و آقاحسینی، علیرضا (۱۳۹۱)، «تأثیر شهادت‌طلبی از دیدگاه امام خمینی در تغییر مفهوم قدرت از منظر تنوری سازه‌انگاری»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال نهم، شماره ۳۱، صص ۱۰۶-۹۱.

دشتی، سمیه (۱۳۹۱). ایثار در مثنوی معنوی و فیه مافیه مولانا. تهران: دانشگاه خوارزمی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد.

دشتی، محمد (۱۳۹۰). ترجمه نهج‌البلاغه حضرت علی(ع). قم: مشرقین.

دلاور، علی (۱۳۹۵). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی. تهران: انتشارات رشد.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۹۷). لغت‌نامه دهخدا. تهران.

سادات، محمدعلی (۱۳۹۳). اخلاق اسلامی. تهران: انتشارات سمت.

سروش، محمدرضا (۱۳۹۵). ایثار؛ فرهنگ متعالی بشری. مطالعات فرهنگ ایثار، سال اول، شماره ۱، صص ۱-۳.

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰). تهران: وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران.

- سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰). تهران: وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران.
- شریفی، رضا؛ اسکندری، حسین؛ دلاور، علی و برجعلی، احمد (۱۳۸۹)، «ویژگی‌های شخصیتی افراد ایثارگر و یاری رسان با تاکید بر شخصیت مطلوب در سازمان نظامی»، فصلنامه روان‌شناسی نظامی، سال اول، شماره ۳، صص ۲۱-۳۸.
- شریفی، رضا (۱۳۸۲). بررسی و شناسایی موانع رشد و توسعه ارزش‌های منبعث از فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه و ارائه راه‌های مقابله اصولی با آنها. معاونت پژوهش و تبلیغات بنیاد شهید انقلاب اسلامی. اداره کل مطالعات و تحقیقات.
- شیخ زاده، محمد (۱۳۸۷). فرهنگ ایثار و شهادت و مؤلفه‌های آن. مجموعه مقالات همایش ملی فرهنگ ایثار و شهادت. زنجان. دانشگاه زنجان.
- صالحی، مهدی (۱۳۹۴). بررسی جایگاه و کارکردهای ایثار در قرآن کریم. دزفول: دانشکده اصول‌الدین. پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- عابدی جعفری و همکاران (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، شماره ۲، صص ۱۹۸-۱۵۱.
- عباسیان، روح‌اله (۱۳۹۴). بررسی مبانی و موانع گسترش فرهنگ ایثار و شهادت در قرآن و حدیث. ایلام. دانشگاه ایلام. پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- عزیزی، بیتا (۱۳۹۳). شناسایی و تحلیل مفهوم ایثار در آیات و روایات و بررسی آثار تربیتی آن. تهران: دانشگاه شاهد. پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- علوی، حمیدرضا (۱۳۷۹)، مرگ و شهادت از دیدگاه امام علی(ع)، چکیده مقالات همایش تربیت در سیره و کلام علی(ع)، تهران: مرکز مطالعات تربیت اسلامی.
- فهیمی، محمدصادق (۱۳۸۷). فرهنگ ایثار و شهادت و شاخص‌های آن. مجموعه مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت. اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- کاظمی، افسانه؛ غفاری هاشجین، زاهد و کشاورز شکری، عباس (۱۳۹۵). بررسی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت در خاطرات آزادگان دفاع مقدس به مثابه سرمایه اجتماعی. پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، سال ششم، شماره ۱۴، صص ۱۴۷-۱۳۹.

- کرسول، جان دبلیو و پلانوکلاک، ویکی ال (۱۳۹۰). روش‌های پژوهش ترکیبی. ترجمه علیرضا کیامنش و جاوید سرایی. تهران: نشر آیت.
- کریمی، یوسف (۱۳۹۵). روان‌شناسی اجتماعی (نظریه‌ها، مفاهیم و کاربردها). تهران: نشر ارسباران.
- کریمی، زهرا (۱۳۹۳). بررسی مؤلفه ایثار و شهادت در کتب درسی دوره ابتدایی سال تحصیلی ۹۱-۹۲. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- مبانی نظری سند تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی. تهران: وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران.
- محمدی، فتاح و صفرزاده، مهدی (۱۳۸۷). استراتژی‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت. مجموعه مقالات همایش ملی فرهنگ ایثار و شهادت. زنجان: دانشگاه زنجان.
- مرتضوی، سیدمحسن (۱۳۹۱). بررسی عناصر و مؤلفه‌های ایثار و شهادت در ادبیات کودک و نوجوان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. شیراز: دانشگاه شیراز.
- مزروقی، رحمت الله و فولادچنگ، محبوبه (۱۳۹۰). ارزیابی برنامه درسی دوره ابتدایی از منظر فرهنگ ایثار و شهادت. فصلنامه فرهنگی پژوهشی، شیراز: بنیاد فارس‌شناسی.
- مزیدی، محمد. (۱۳۹۰). تبیین مؤلفه‌های نظریه اشتیاق در بررسی مفهوم ایثار و شهادت. مجموعه مقالات اولین نشست علمی بررسی جایگاه فرهنگ ایثار و شهادت در نظام تعلیم و تربیت. شیراز: دانشگاه شیراز.
- مقدم‌زاده، علی؛ نجفی، حسن و سبحانی‌نژاد، مهدی (۱۳۹۴). بررسی جایگاه الگوی مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت و ارزیابی میزان تحقق آن در اهداف مصوب دوره متوسطه ایران. پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، سال پنجم، شماره ۱۲، صص ۲۲-۱.
- نوین، آرمیتا؛ کجباف، محمدباقر و فرودستان، مهرنوش (۱۳۹۲). «رفتارهای مطلوب اجتماعی و ایثارگری در شهروندان اصفهانی». جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و چهارم، شماره ۲، صص ۲۲۰-۲۰۱.
- نیری، محمدیوسف و خیراندیش، سیدمهدی (۱۳۸۴). «شهید و شهادت در عرفان اسلامی». مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره بیست و دوم، شماره اول، صص ۱۹-۳۲.

